

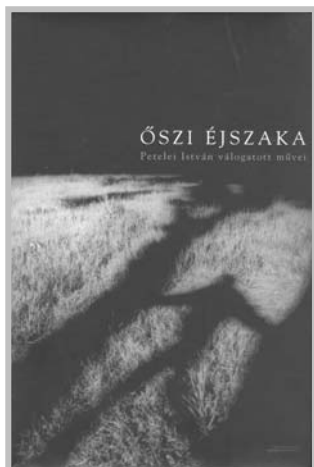
Az újraolvasott Petelei

PETELEI ISTVÁN: ÓSZI ÉJSZAKA

A Pozsvai Györgyi által szerkesztett *Őszi éjszaka* a századforduló napjainkra méltánytalanul feledésbe merülni látszó szerzőjének, prózaíró kismesterének, Petelei Istvánnak az alkotásait kínálja fel (újra)olvasásra. E kötet megjelenése, mely legalább egy évtizedes várakozásnak tesz eleget, régi adóssága a szakmának és a könyvkiadásnak. Közismert napjaink irodalomtudományának azon törekvése, mely a századforduló irodalmának, legfőképpen novellisztikájának újraértékelésére irányul, hogy a „kánon pereméről” a színvonalának megfelelő helyre emelhesse az amúgy a Nyugatos nemzedék teljesítményéhez mérhető életműveket, vagy legalábbis életműszakaszokat, szöveg-együtteseket. E közel másfél évtizede tartó rekanonizációs folyamat ideje alatt megjelent valamennyi primer szövegkiadás és interpretáció hiánypótló volt, s a közérdeklődésre is számot tartott. Emlékszünk még a Csáth életműkiadás nagy sikerére, s vélhetőleg hasonló sorsa lesz a tavaly megjelent eddigi legteljesebb Lovik gyűjteménynek, de van jó válogatásunk a Cholnoky testvérektől és Tömörkénytől is. Am akadnak olyan szerzők is, akik a könyvkiadás és a szélesebb olvasóközönség számára még újrafelfedezésre várnak. Szerencsére Petelei már az előbbieket, s nem az utóbbiak közé tartozik.

Ha vetünk egy pillantást a Petelei-recepcióra, feltűnhet a művek iránti érdeklődés vertikális és horizontális egyenetlensége. Az életében nagyrabecsült szerző (emlékezünk csak pl. Schöpflin Nyugatbéli meglehangú kritikájára) műveiből halálát követően, 1910 után átlagosan két évtizedenként került kiadásra önálló válogatás. Az *Őszi éjszakát* megelőző utolsó kötet, *A tiszta ház* (1981) több mint 20 évvel korábbi, melyen kívül csupán a *Lobbanás az alkonyatban* (1955) és *A fülemüle* (1963) lelhető még fel esetleg egy-egy nagyobb könyvtár polcain. Feltűnő, bár nem meglepő az is, hogy a határainkon kívüli érdeklődés mindig nagyobb volt a kolozsvári születésű szerzőt és műveit illetően, mely nem csak azzal magyarázható, hogy szövegeit sokan mint a régió elbeszélését olvassák. Így aztán annak ellenére, hogy életében hét saját, mára már szinte hozzáférhetetlen válogatást publikálhatott, az azt követően eltelt majdnem száz évben ritka eseményszámba ment műveinek megjelenése, annak ellenére, hogy – nagyobbbrészt az irodalomoktatásnak köszönhetően – szilárdan tartotta magát a köztudatban.

Tekintettel e helyzetre túlzott optimizmusra enged következtetni annak a tanulmányának a címe („Az újra meg újra felfedezett Petelei.”), melyet Pozsvai Györgyi e lap hasábjain publikált 2002 augusztusában. E címválasztás első közelítésben azt sugallja, hogy az életmű jól reprezentált, s hogy a Petelei-prózapoétika recepciójával minden a legnagyobb rendben van. Am hamar eloszlanak az illúzióink, ha – akár e hivatkozott tanulmány mentén

Anonymus Kiadó
Budapest, 2002
273 oldal

– végiggondoljuk az életmű utóéletét, vagy számbavesszük a fent említett szövegkiadási problémákat, hisz az „újralfedezés” mindaddig csupán vágyalom maradt, amíg a művekhez való hozzáférés szinte lehetetlen volt. Persze a szerkesztő kijelentése vélhetőleg egy inter/paratextuális játék, s Dávid Gyula 1956-ban megjelent cikkére (Az újra felfedezett Petelei) alludál, s azon belül is annak következő gondolatára: *„Nem egy íróval megtörtént már, hogy halála után írói hagyatéka a legellentétebb irányzatok keresztüzzébe kerülve, egymással ellentétes irányzatok áldozatává vált... – majd később így folytatja: Petelei azonban túlélte értékelőit.”* Ez az idézet azért is érdekes, mert bár Dávid Gyula e sorai egy elfogulatlan, tisztán esztétikai kategóriákon alapuló közelítés igényét jeleni be, a gyakorlatban azonban cikke eléggé egysíkú olvasatot ad: a realizmus terminológiája felől közelít az életműhöz. Talán ez az előzmény (is) készítette Pozsvai Györgyit írásának címadására, mely egyben a kötet mottója is lehetne. Mindenesetre tanulmánya és válogatása – bár természetesen a kettő külön is kerek egész – egymást erősítve sokkal árnyaltabb Petelei képet tár elénk, mint bármely korábbi írás. A szerkesztő irodalomtörténeti és -elméleti, narratológiai, valamint esztétikai kutatásokat szem előtt tartó válogatása valóban a szerző műveinek újralfedezéséhez vezetett, és egyben új olvasatot kínált fel a közönség számára. Hisz e válogatásának nagy érdeme nem csupán az, hogy van, hanem hogy másként van: hisz a Petelei-ouvre legkülönfélébb pontjait, szövegeit veszi számba, talán nem is csupán a legjobbkat, hanem a legkülönfélébb poétikai eljárásokkal élőkét, s ezáltal lesz leginkább reprezentatív a gyűjtemény.

A kötetkompozíció – mint ez a szerkesztői utószóából is kiderül – elsősorban (irodalom)történeti szempontokat figyelembe véve alakult ki. Az *Őszi éjszakában* olvasható szövegek forrása az a szerző által szerkesztett hét gyűjtemény, mely még Petelei életében megjelent, s amely a Gyalui Farkas által közreadott poszthumusz *Elbeszélések I–II.* kötetével kiegészülve a válogatás gerincét adja. A novellák elrendezése elsősorban kronológiai szempontokat követ: az első kötetmegjelenések idejéhez igazodik, olyanmódon, hogy még az abból kiemelt novellák eredeti kompozícióját, könyvbéli pozícióját is megőrzi. Am a szerkesztő néhány olyan szöveget is felvett az *Őszi éjszakába* (pl. *Egy „kacsá” története, A Csulakok, Alkonyat*), melyek eredetileg kötetben nem jelentek meg, ám folyóiratbeli közlésüket alapul véve szintén kronológiai szabályok szerint kerülhettek be a válogatásba. E novellák felvétele a kompozíció előnyére szolgált, hisz általuk árnyaltabb képet kaphat az olvasó Peteleiről, mivel a tárcanovella humoros változatával nem is eredménytelenül kísérletező írói próbálkozásoknak (*Egy „kacsá” története*) lehet szemtanúja. Másrészt az egyes szövegtípusok elkülönítése által a novellák tartalmi és stílári jegyei is markánsabban rajzolódnak ki. A fenti példánál maradva: az újságírás természetét és a hírek alakulástörténetét karikírozó szöveget a kötet talán legtragikusabb, s egyben legjobban megírt elbeszélése, a *Máli* előzi meg. A szerkesztés talán e pontja tartogathatta a legnagyobb kihívást: ám Pozsvai Györgyi kiváló arányérzékkel találta meg a leginkább pozícióképes szöveget, hisz a drámai hangvétel fokozhatatlanságát belátva egy könnyedebb hangvétellű, humoros szöveggel oldotta fel a feszültséget. A kompozíció egészére egyébként is jellemző az ellenpontosító technika. A nehezebb fajsúlyú lélektani elbeszélések sorát meg-megszakítja a humor felé hajló tematika, sőt az egy műalkotáson belüli dichotómia is megfigyelhető (*A székek*), mely nemegyszer az olvasói elvárások automatizmusa ellen dolgozik.

A kötet hangvételét, miként az életmű legnagyobb részét is, a tragikum és a drámaiság esztétikai kategóriája határozza meg, így nem véletlen, hogy a lélektani és drámai novella két különböző alakvariánsa keretezi a kötetkompozíciót. Az *Árva Lotti*

konfliktusa a lélek belsejében zajlik: bár a megjósolt és életfogytig tartó reménytelen szerelem beteljesülésének látszata okozza a főhős halálát, azonban Petelei nem hagy kétséget afelől, hogy nem a novella zárlatában keresendő a tragikum, hanem Lotti önként választott sorsában, álmaihoz való patológikus ragaszkodásában. A drámai novellatípus legtisztábban – igaz helyenként balladisztikus elemekkel is gazdagodván – a külső konfliktusra épülő *Parasztiségyenben* jelentkezik, melyben a szerelmi indíttatású birtoklásvágy kergeti halálba a tisztességtelenség vádjával illetett Esztert. De hasonló konfliktust tematizál a *Máli*, *Az én szomszédom*, *Lobbanás az alkonyatban*, melyek hősei a Petelei-életműben is gyakran megjelenő különc figurák különböző és nagyon izgalmas alakmárait képviselik. A klasszikus novellaforma tökéletes variánsai e szövegek: az életút egy kiemelt mozzanatán, epizódján keresztül a múlt valamely tragikus pillanata vagy folyamata sejk fel, mely által a figurák pszichológiailag is hitelesen ábrázoltá válnak. E novellák újraolvasásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a kontextust, melyben azok születtek. Szerzőnk – mint e kötetben közölt elbeszélései is jól mutatják – szigorúan ragaszkodott a novellaforma követelte zárt struktúrához. Ez két komponensből is adódik: egyrészt valamennyi e kötetben közölt szöveg folyóirat számára készült, s a tárca-novella szigorú, külső körülmények diktálta szempontjainak is eleget tett. Így a terjedelmi kötöttség megkövetelte feszes szerkezet, jelen esetben a csupán rövid jellemábrázolás a párbeszédnek és a történeteknek rendelődik alá. Másrészt a lélektani- és drámai elbeszélések hasznára is vált ez a kötöttség, mert megóvta azokat a túlírottság veszélyétől. Petelei talán legjobb írásai a kihagyással élő, balladisztikus szerkesztésmódot követő, a drámai elbeszélés irányába közelítő novellák.

Filológiai érdekessége is van a kötetnek. Megtalálható benne a *Mezőségi út* című, eredetileg az Erdélyi Gazdasági Egyet pályázatára készült írás, mely a szociográfia műfajával kísérletező szerző reflexió-gyűjteményének eddigi legteljesebb, legpontosabb kiadása. Az OSZK kéziratából származó, teljes egészében közreadott szöveg töredékessége miatt elüt ugyan a kötet többi írásától, de ez nem zavaró, hisz nem töri meg a kötet sokszínűsége törekvő kompozícióját. S mindaddig, amíg az életmű kritikai kiadására várni kell, a leghasználhatóbb szövegvariáns. Szintén az irodalomtörténeti alaposságot dicséri az *Őszi éjszaka* jegyzetanyaga, mely a szerkesztői utószót követően az első kiadások részletes tartalomjegyzékét és forrását tartalmazza, valamint még egy kiegészítést, mely a tájnyelvi és régies szavak jelentését tisztázza.

Pozsvai Györgyi láthatóan az életmű egészét reprezentáló gyűjtemény elkészítésére törekedett. Kiváló arányérzékkel vegyítette az életmű klasszikusabb, ismertebb, de mégis kihagyhatatlan darabjait (pl. *Máli*, *Lobbanás az alkonyatban*, *Arva Lotti*) a kevésbé hivatkozott (pl. *Kakukkos óra*, *Az alku*) művekkel. S bár a szövegek elrendezése inkább történeti szempontok szerint alakult, a szövegválogatás a legmodernebb narratológiai, stilisztikai és szövegtani tapasztalatok figyelembevételét is mutatja. Azaz nem a Petelei-recepció különböző hullámaiban, időszakokban megjelent értékelésekhez, esetleg (kézi)könyv fejezetekhez kíván szöveggyűjteményül szolgálni, hanem egy olyan szövegválogatói olvasatot ad, melyből az derül ki, hogy ezen a század- vagy inkább „ezredelőn” is van aktualitása e műveknek, melyek a recensens szerint is kiállták az idő próbáját. Eppen ezért is szükséges volna a hiányzó Petelei kritikai kiadás megvalósulása, s az író prózapoétikáját újraértelmező monográfia megjelenése. Az *Őszi éjszaka*, valamint a számos részpublikáció (Tiszatáj, Palócföld, Iskolakultúra) ismeretében ezeket bizvást remélhetjük Pozsvai Györgyitől.

Rózsafülvé Zsuzsanna